

AZ „ABAFI” ELŐZMÉNYEIHEZ

Máig feledhetetlen gesztusa kritikáirásunknak: Szontágh Gusztáv felszólítja pályatársait, emeljenek kalapot a regényírással hirtelen feltűnt tehetség, Jósika Miklós előtt, akinek *Abafi* c. regényét gyors egymásutánban követte többi történelmi regénye, és akinek írásait szintén gyors egymásutánban megismerhette a német olvasóközönség is.¹ A magyar regényirodalom történetében joggal számítják az 1836-os esztendőt fordulópontnak,² az *Abafi* megjelenése egyben új minőségű prózai epika színre lépése. A regényadaptációtól az önálló alkotásig vezetett az út, a recepciónak minősíthető írói megoldásoktól a teremtésig, a magyaritástól a magyar előidő, régebbi és közeli múlt regényesítésig. S bár György Lajos a XVIII. századba mélyen visszanyúlva, tárgyalja előbb elméleti jelentkezésekben és változatokban, majd az évszámok egymást követő rendjébe szervezve mindazt, amit az egykorú olvasó- és írórsadalom regényként tartott számon, hangsúlyosan és jellemzően csupán a „magyar regény előzményei”-ként³ aposztrofálja ezt a többnyire közkedvelt, sokaktól olvasott, vitatott és egyenetlen színvonalú prózai epikus termést, amelyben a *Kártigántól* az *Etelkái*g, a *Fanni hagyományaitól* a viselkedéskultúrát formáló *Bácsmegey*-ig, Marmontel-magyaritástól Werther-fordításig, Wieland-adaptációtól magyar történelmi témájú, ám német szerzőtől származó mű átköltéséig szinte valamennyi terjedelmesebb prózai epikus típus föllelhető, amelyre a távolabbi és a közelebbi európai irodalomban példát lelhetnek a szerzők. Minthogy a regény nemigen kaphatott bebocsátást (jó darabig) az irodalomnak fentebb fekvő berkeibe, ezért e regényelőzményeknek minősített alkotásokkal szemben más követelmények érvényesültek, mint az irodalomnak fentebb régióiba tartozó műfajokkal szemben.

Fordításokban jó néhány, „világirodalmi” rangú alkotás színezte az összképet (mint amilyen például Voltaire *Candide*-ja), ám még a valóban értékes művek is ritkán jelentek meg az eredetivel egyenértékű nyelvi köntösben. Sőt, éppen regényben látnak napvilágot az olykor legképtelenebb – nyelvi – újítások (mint például a Barczafalvi Szabó Dávidéban). A regénynek ez a szabályozatlan státusa minden bizonnyal visszariasztotta irodalmunk legjobbjait, hogy ezen a téren próbát tegyenek (például Berzsenyi Dánielt), másokat arra készítetett, hogy a más – differenciáltabb – irodalmakban bevált, epigonoktól tönkre silányított formában kísérletezzen (mint például Bessenyei György a *Tariménes utazásában*, amely jellemző módon 1930-ig kéziratban maradt), megint másokat az anyagi szükség ösztönzött pusztá magyaritásra (például Verseghy Ferencet), azaz a német minta magyar vonatkozásokkal való feltöltésére anélkül, hogy a többnyire kevésbé értékes mintát magyar problémák megszólaltatásával tegye vonzóbbá – és színvonalasabbá.

A magyar irodalomnak ez adott helyzetében ennek az esztétikailag vegyes értékű regénytermésnek feladatává lett az olvasóközönség alakítása, nevelése, a magyar nyelvű olvasmányokhoz szokta-

¹ Jósika Miklós életrajzi adatait DÉZSI Lajos monográfiájából vettem: *Báró Jósika Miklós*. (1794–1865) Bp. 1916. Regényeinek egykorú német fordításai: *Abafi*. Leipzig 1838., „Sämtliche Werke. Pest 1839-től folyamatosan. Jósika művei népszerűsítésében a pest-budai és az erdélyi német sajtó egyként kivette részét.

² Így vélekedik az újabb szakirodalom is. JÓSIKA Miklós, *Abafi. II. Rákóczi Ferenc*. S.a.r. és a bevezetést írta: WÉBER Antal. Bp. 1960.

³ GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.

tás és a kalendáriumokhoz szokott olvasók regényolvasásra csábítása. A magyar regényírás fejletlensége minden bizonnyal nagyon kevésbé zavarta az olvasókat, és a leginkább az írók és a körük csoportosuló, pallérozottabb ízlésű réteg keseregtek (amennyiben keseregtek) a differenciált és színvonalas magyar regényírás hiányát. Valamiképpen Kisfaludy Sándor szerelmes versciklusa, valamint régi pótolták az önálló magyar regény hiányát.⁴ Pótolták egyfelől ama érzelmi hullámzás, érzelmi regényesség festésével, amely a magyar vidéki nemesség hangulatának változásait és magatartását is kifejezte, de pótolták azzal a nemzetivé stilizált, valójában áltörténelmi múlt megjelenítésével, amely a regékkel egy időben született, regényelőzménynek nevezett alkotásokban alacsonyabb színvonalon, nezekebb előadásban, kimódoltabb cselekményvezetésben került az olvasók elé.

A történelmi tematika „időszerűsége” főleg a napóleoni háborúk korszakában igényelte a műfajok tárgyainak újragondolását. A nemzeti történelem anyanyelvi feldolgozásának követelésével egy időben válik mind sürgetőbbé például a magyar honfoglalási eposz megírása, a magyar történelem jelentős eseményeinek immár nem allegorikus, hanem a jelen törekvéseivel nyíltan egybehangzó irodalmi megformálása. Shakespeare színművei már nem a „hatalmi problematika” vitájában szolgáltattak érveket (mint tették azt 1790-ben, Kazinczy Ferenc közvetítésével), hanem a nemzeti történelem „shakespeare-i” indulatú és módszerű drámái megszólaltatásában segítik a szerzőket (mint például Vörösmarty Mihályt az 1820-as évek második felében). Ám még az 1820-as esztendőkből is a verses epika és a líra áll az esztétikai gondolkodás középpontjában, s bármilyen fontos dolgozatok jelennek meg a drámaírás előtt álló akadályokról vagy éppen a komikumról (mindenekelőtt a vígjátékról): a nemzeti, a történelmi és a regényes (a „tündérező”) elem összeegyeztetésének, egymást erősítő jellegének verses epikai lehetőségeiről több szó esik. A romantikus elmélet magyar kezdeteit teljes joggal az 1810-es esztendő második felére teszi a kutatás: majd Toldy Ferencnek Vörösmarty epikus műveiről írt esztétikai levelei új szempontokkal, romantikus művek nem kevésbé „romantikus” lendületű elemzésével gazdagítják az irodalmi gondolkodást, a középpontban azonban még mindig a verses epika áll. S az Aurora egyes kötetéről szóló ismertetések is – szintén joggal – a leírásban és a verses epikában megvalósult romantikus áttörésre figyelnek föl.

Ami a prózai epikát illeti, ott határozottan legfeljebb egy gyarló fordításban jelentkezhet az újfajta regényfelfogás. 1829-ben jelenik meg az Ivanhoe magyarul. Érdemes a fordító, Thaisz András előszavából néhány sort idéznünk:

„... a' Magyar Olvasó Közönség, ha nem is hirtelen, még is lassanként szaporodik, 's a' mulattató Munkáknak igen nagy szűkiben vagyunk; pedig tsak ezek által terjesztetik legsikeresebben a' nyelv's élesztetik az Olvasás' kedve: – 's így, más nem jelentvén magát, magamnak kelle a' teher alá vetnem vállaimat. Ha Fáy András vagy Szalay Benjamin tollával bírnék, nem vesződném fordításokkal; de tehetőségemen túl emelkedni soha se akartam: – talán mostani igyekezetem megszegényítésére, fog egy eredeti Magyar Scott támadni, 's akkor örvendeni fogok.”⁵

Ne téveszsen meg az ekkortájt kötelező (?) ál-szerénykedés. Thaisz nemrég szenvedte el ki nem heverhető kudarcát: a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői székéből puccsszerű gyorsasággal röptették ki 1827 végső napjaiban. Szerkesztőként minden bizonnyal óvatosan és aggódva figyelte az előfizetés alakulását; s ezzel párhuzamosan folyóiratának olvasói (és részben írói) fogadtatását. Ha valaki, akkor az akkori viszonyokhoz képest hosszú ideig szerkesztő Thaisz ismerte az olvasók ízlését, tudta: milyen olvasmányokkal lehet publikumot szerezni és szervezni. Ezért és nem másért fordult a fordítás eszközhöz. Walter Scott akkortájt Európában már elterjedt, népszerű regényét választotta. Viszont Walter Scottról nagyon sokat a csak magyarul olvasó közönség nem tudhatott. Akinek kezében német újságok nem fordultak meg, éppen úgy vette kézbe ezt az terjedelmes regényt, mint bármely más,

⁴ Jól mutatják ezt PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár regényének, *Az elbujdosott vagy Egy tél a fő városban* c. műnek Kisfaludy Sándor-idézetei és hivatkozásai.

⁵ *Ivanhoe*. SCOTT Walter Románja. THAISZ Andrásról. Pesten 1829. A fő címben Thaisz Scott „válogatott” műveinek közreadását ígéri. Joggal vehető föl a kérdés, hogy ez miért maradt el. A közönség visszhangja kedvezőnek mutatkozott, ám Thaisz fokozatosan szorult ki a magyar irodalmi életből. Szerencsétlen részvétele a Conversations-Lexicon-perben csak sietette ezt a folyamatot. Feltehetőleg ez vette el kedvét a további munkától. 1836-ra pedig több „eredeti” magyar regény tette szinte fölöslegessé a fordítást.

amely e műfajban akkoriban nyomdafestékhez jutott. Thaisz az előszóban utal az olvasóközönség lassú növekedésére. A volt szerkesztő tanúvallomását hitelesnek és elfogadhatónak minősíthetjük. Abban nem mond újat, hogy az úgynevezett „mulattató munkák” (s ide nemcsak regényeket számíthatunk) segítik a magyar nyelv terjedését (amely az egész reformkorban fontos feladatként jelentkezik), s ezzel szoros összefüggésben látja szintén feladatnak a szerkesztőként is e téren munkálkodó Thaisz az olvasási kedv élesztését. Ez már nem pusztán a nyelvterjesztés (magyarosodás) segédeszközeként leírható célitűzés, hanem ennél jóval több: az általános műveltség körébe vágó tényező. Ugyanis Walter Scott Ivanhoe-ja nem egy a különféle sorozatokban megjelent regények közül, nem a merő – és olcsóbb igényű, alacsonyabb rendű – szórakoztatás, időöltés kielégítésére való. A világirodalom egyik jeles művéről van szó, korszakalkotóan fontos írójáról, akinek jelentőségét a magyar írótsadalom korán felismerte, és akinek szerepéről, egyéniségéről a magyarországi német sajtó is viszonylag korán beszámolt.⁶ Mindenesetre tudunk arról, miszerint Toldy Ferenc már 1823-ban olvasta Scottot, s egy tervezett, de soha el nem készült fordítás szándékáról is hírt ad Bajzának,⁷ aki ekképp reagál szintén még 1823-ban Toldy Ferenc híradására: hálát érdemel az, aki Walter Scott románjait fordítja.⁸ Maga, Toldy 1828-ban tervezi, hogy magyar tolmácsa lesz a történelmi regények nagyhírű szerzőjének,⁹ ugyanakkor, amikor a gyermekifjú Pulszky Ferenc forgatja Walter Scott regényeinek lapjait.¹⁰ Deák Ferenc érdeklődése a közönségreakció jelzéseként érdemel figyelmet,¹¹ és az a tény is, hogy Vörösmarty Mihály egy 1829-es levélből kap hírt: Thaisz „Scott Walterje Erdélyben Kolosvárt Tiltsnél a” mint értésemre esett hetvennél több előfizetőkre talált.¹² S hogy éppen Erdélyből érkezett ez a tudósítás, több szempontból fontos. Egyrészt azért, mert az erdélyi olvasóközönségnek ama igényéről tanúskodik, hogy színvonalas történelmi regényeket olvashasson. Másrészt azért, mert a Thaisz fogalmazta előszóban leírt mondat egybevágott Bajza Józsefnek Walter Scott magyar fordításának fontosságát hangsúlyozó megállapításával, sőt e fordítást úgy minősítette, mint a Walter Scott-típusú magyar regényírás előhírnökét. S ezzel már jóval túlhaladt az olvasók „elvárási horizont”-jának szintjén, és sokkal inkább az írók óhaját közvetítette. Hiszen az írók körében, igaz, inkább német nyelven, mint angolul, Walter Scott ismert szerző volt, tisztelt egyéniség, akinek regényei nem pusztán olvasmányul, hanem módszertani tanulással is szolgálnak. Feltehetőleg Vörösmarty Mihály tájékozódásában is volt szerepe annak, hogy a híradások szerint 1824-ben beállt Walter Scott olvasói táborába.¹³ Nem tartjuk elképzelhetetlennek azt, *A két szomszédvár* témaválasztásához walter-scotti impulzusok is hozzájárultak. Akad olyan kutató, aki még a *Szép Ilonka* walter-scotti elemeit is valószínűsíthetőnek véli.¹⁴ Ami bizonyos: Vörösmarty egy akadémiai bírálatában felrója Petrichevich Horváth Lázárnak, hogy egy szereplőjét Megmerilis-hez hasonlítja.¹⁵ Minthogy ez a kissé szépelgő „hasonlítás” csak Walter Scott olvasói számára hordoz jelentést, *Az elbujdosott* című regényben funkciótlannal szerepel. A szerző itt Meg Merriliesre, a *Guy Mannering or the Astrologer* (1815) cigányasszonyára utal; olyan regényre, amely ekkortájt is, később is jórészt kiesett: a magyar érdeklődésből, jöllehet van olyan ku-

6. ZENTAI János, *A magyarországi németiség angol műveltsége (1830-ig)*. Debrecen, 1942. A szerző közöl adatokat az 1830-as évtizedből is.

7. *Bajza József és Toldy Ferenc Levelezése*. S.a.r. és a jegyzeteket írta: OLTVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 70.

8. Uo. 72.

9. Uo. 454.

10. ZENTAI i. m.

11. *Vörösmarty Mihály Levelezése*. S.a.r.: BRISITS Frigyes. Bp. 1965. I. 208–209.

12. Uo. 231.

13. *Kazinczy Ferenc Levelezése* XIX. 494.

14. JAKABFI László, *Az angol irodalom és a Vörösmarty–Bajza–Toldy-triász*. Bp. 1941.

15. VÖRÖSMARTY Mihály, *Publicisztikai írások*. S.a.r.: FEHÉR Géza és SOLT Andor. *Akadémiai és Kiszaludny Társasági iratok*. S.a.r.: GERGELY Pál. Bp. 1977. 33. Ma már megállapíthatatlan, Vörösmarty valóban olvasta-e a *Guy Manneringet* (olvashatta akár németül is, a lipcsei 1822-es vagy a gráci 1827-es kiadás alapján), vagy csupán Petrichevich Horváth regénybeli lábjegyzetére reagált.

tató, aki a legsikerültebb Scott-regények egyikének tartja.¹⁶ A lényeges csupán az, hogy egy regényíró él ezzel az utalással, bírálója kifogásolja ezt a regény hangulatát megtörő és csupán a beavatottaknak szóló utalást, ám szerző is, recenzens is a Scott-életmű egy szeletének ismeretében „alkot”.

S amit Thaisz ál-szerénykedve, az írókat ösztönözve egy előszóval és fordítással tett, azt egy történeti-népszerű értekezésben látjuk felbukkanni:

„Ha Scott Walter szerencsésen tudta hazájának hajdani várait érdeklő meséinek bájoló tárgyává tenni, miért ne törekedhessenek Magyar Költőink is a valódi történetet költői leleményekkel egyben-kötni? – és ébéli munkájokkal a szép-literatura mezejét mind annyi virágokkal ékesíteni? – erre méltó tárgyat bőven kaphatnak őseink történetében, és hazánk régi omladékaiban.”¹⁷

Az üzenet ismét Erdélyből jött, a publicista-történetíró Kemény József állítja Walter Scott módszerét, regényei egy részének tárgyát a magyar írók elé. A fordító-szerkesztő mellé fölzárkózott a történetíró, s mindketten az eredetinek tetsző szépirodalomban végrehajtható fordulatot sürgetik. Hiszen várakról szóló regék (nemcsak a Kisfaludy Sándoréi), történetek nem hiányoztak az almanachokból, a verseskötetektől. Csak éppen az a fajta vártörténet nem talált még feldolgozójára, amely a nemzeti történelem eseményeit a walter-scotti „hitelességgel” és módszerrel prezentálta, és azáltal a történetiségnek más típusát népszerűsítette volna a regény eszközeivel. Egyfelől új műfaj körvonalazódik (ti. a történelmi regény), másfelől viszont a történetiségnek az eddigiektől eltérő, tárgyyszerűbbnek minősíthető felfogása. A topográfiai kutatások terjedése és ezzel párhuzamosan a Horvát István nevével jelzett szemlélet megkérdőjelezése is ebbe az irányba utal. A helytörténet anyagot szolgáltathat a regényírónak, s egyben a helyi mondák feltárását jelenti. Mednyánszky Alajos követte ama osztrák kezdeményezést, amely a Habsburg Monarchia népei mondáinak gyűjtését, feldolgozását tűzte ki célul. Mednyánszky kötetének páratlan népszerűsége (a magyar és a szlovák irodalomban egyaránt) jelzi, hogy a helyi hagyományok irodalomba emelése az olvasók érdeklődésével találkozik. Míg Mednyánszky témáit jó darabig csak költők írták újjá (Petőfi, Arany), és majd Jókai Mór fogja regényei epizódjaivá tenni, addig Kemény József felhívását Kemény Zsigmond fogja követni. Addig azonban még sok minden történt a magyar irodalomban. Walter Scott tekintélyét jócskán növelte Bajza József beszámolója az angol szerző jövedelméről.¹⁸ Az irodalomból, a regényírásból jól élő Scott példája akár csábítóan is mutatkozhatott, hiszen magyar írók birtokaikból, polgári foglalkozásból (Vitkovics ügyvéd volt), később az akadémián fizetésből éltek, de a legkevésbé honoráriumokból.

Bajza József később, éppen az Abafi megjelenésének esztendőjében beállt Walter Scott fordítói közé, *A kárpitos szoba* (*The Tapestry Chamber*) című elbeszélést fordított magyarra. Ennél azonban jóval lényegesebb állásfoglalása elméletiróként. Hiszen az eddigi értekezők inkább jámbor szándékukat árulták el, igényüket a történeti regényírásra, a magyar történelem regényi feldolgozására, mint elméleti képzettségüket. Bajza nem pusztán olvasói igényét jelenti be, hanem könnyörtelen logikával bizonyítja, mennyire szükséges ebben a tekintetben is a felzárkózás, a magyar irodalom teljes differenciáltságának megvalósítása. *A román-költésről* címmel – ahogy maga írta – „Töredékeket” bocsátott közre, 1833-ban.¹⁹ El lehet azon gondolkodni, hogy vajon a korai német romantika kedvelt „fragmentum”-műfaját akarta-e utánozni, vagy pedig pusztán azt érezte, még nem jött el az ideje annak, hogy az epigramma teóriájához hasonló, a magyar előzményeket kimerítően tárgyaló értekezés írássák a születőben levő,

16 Vö.: John BUCHAN, *Sir Walter Scott*. London 1961. Vö. még: Ian JACK, *English Literature 1815–1832*. Oxford History of English Literature. Oxford 1963. 190–191.; David DAICHES, *A Critical History of English Literature*. New York 1970. I. 839–840. (Tanulságos sorok Scott „népieségéről”).

17 Gróf KEMÉNY József, *Szent-Léleki vár' omladéka*, in *Árpádia*. Honi történetek zsebkönyve. Szerk.: KOVACSÓCZY Mihály. Kassa 1833. I. 75.

18 BAJZA József, *Scott Walter írói jövedelme*. (1832), in *B. J. elfeledett írásai*. Közzéteszi: FENYŐ ISTVÁN. Bp. 1984. 128–129.

19 BAJZA József, *A román-költésről*. Töredékek. (1833), in *B. J., Válogatott cikkek és tanulmányok*. Vál, a bevezetőt és az útmutatót írta: LUKÁCSY Sándor. Bp. 1954. 73–101.

valódi magyar regényről. Az első feltételezésnek ellene mond, hogy Bajza küzdött az egyoldalú német orientáció ellen, és a látóhatár tágítása kedvéért, valamint a műveltség sokszínűvé és több rétegűvé tételében az angol és a francia irodalom jeles alkotásaira hívta fel a figyelmet. Ugyanakkor Bajza esztétikai műveltsége a német esztétika alapjain nyugszik, és éppen e regényelméleti dolgozatban nem mellőzi a német példát. A magyar regényfejlődés számára Bajzának sok mondanivalója van, mégsem mondhatjuk, hogy azt a fajta regényírást sürgeti, amely majd Jósika Miklóssé lesz, és amely – néhány kivételtől eltekintve – Kemény Zsigmond és Jókai Mór jelentkezéséig, Eötvös Józsefnek az 1840-es években írott műveiig meghatározója lesz a magyar regényirodalomnak. Bajza nagyra tartja Walter Scottot, de nem kevésbé lényegesnek véli Goethe Wilhelm Meisterét. Teljes joggal érzi fontosnak azt a váltást, amely (mindenekelőtt Vörösmarty pályáján volt látható) a hősköltemény helyébe más műfajt léptet, ám a goethei példát érvényesnek és követendőnek gondolja. Bajzánál a magyar irodalmi fejlődés egészen kiváló „megérzése” párosul avult vagy avulóban levő elméleti tételekkel: mindenekelőtt dolgozata módszertani vonatkozásait illetően. A rendet kedvelő Bajza még a frissebb irodalmi jelenségekhez is gigondol valamiféle szabályt, valójában hivatkozásai ellenére sem mond le a normatív esztétika igényeiről. Mindazonáltal számos megállapítása kiegészíti az előtte írók problémafelvetéseit:

„Nálunk, mint némely jelekből sejteni lehet, a román-literatura most fog kezdődni, s olvasóinkra fogatosabb hatással munkálni.” Célja ezért kettős: meg szeretné fogalmazni az olvasók „józan alapok szerint” támasztható kívánalmait, valamint a „román-költő” vállalását: „hogy célját s magasabb rendeltetését el ne tévessze”. Hogy a hősköltemény egy meghatározott koizsak, a „nemzet ifjú kora” terméke, ebben a német szakirodalmat követi, annál fontosabb azonban, hogy az eposz–történelem–regény viszonylatokat a magyar irodalom figyelembe vételével tárgyalja, érezhetőleg Vörösmartyra utal anélkül, hogy nevét leírná. A műfaji elhatárolás, a célszerű regénytechnikai eszközök leírása egy még valójában magyarul meg nem született műfaj lehetőségeit latolgatja. Jellemző módon, a dolgozatnak csupán IX. része kimondottan magyar tematikájú, és legfeljebb Fáy András frissen megjelent regényéről ír néhány elemző sort. Így inkább a hiány érzékeltetésével sürgeti a Scottéhoz és a Goethéhez hasonló regényt, a valódi költők között említve Shakespeare-t, Goethét, Victor Hugot – és Scottot. Ez utóbbinak sűrű emlegetése a tanulmányban, valamint Goethe és Shakespeare mellé emelése egyben a regény műfajának emancipálását is jelenti. Különösképpen a magyar nemzeti irodalom kialakításának körébe vág alábbi megállapítása:

„Óhajtom, hogy mi magyarok a novellaírásban az angolokat vegyük inkább mustrául, mint Clauren közepszerűségét, vagy Kotzebue és Lafontaine többnyire sületlen termékeit, s fordítani is inkább tőlök ügyekezünk.”

Leszámolás ez az előző korszakkal (például Versegly volt August von Lafontaine és Kotzebue fordítója, illetve adaptálója) – és az új, korszerűbb tájékozódás sürgetése. Bajza nem működött hatástalannul, vele együtt, tőle függetlenül különféle írók különféle műveiben tűnik föl annak nyoma, hogy például Walter Scottnak olvasói, követői. Gaál József 1835-ben már egy elbeszélésében használta föl a jellemzés eszközüül a tény, hogy valaki érdeklődik vagy nem érdeklődik Walter Scott művei iránt, és az érdeklődés hiánya egyben valódi értékhiányt jelez.²⁰ Még közelebb érünk Jósika Miklós debütálásához (és nemcsak az évek számát tekintve) a Bajza József-cikk teoretikus megállapításait továbbgondoló Lukács Móricz egy megjegyzésével. Lukács Móricz az 1830-as esztendőkből Byron-művek fordításával emelkedett ki, egyébként részt vett abban a nem csekély munkában, amely a külföldi sajtó legnevezetesebb irodalmi és egyéb tárgyú – cikkeit magyar fordításban mutatta be a folyóiratok olvasóinak. Egy franciából magyarra áttüzetett cikkhez Lukács Móricz a következő lábjegyzetet fűzi:

„Miként Homér idejében az eposz, Sophokleszéban a' drama 's a' középkor' különféle sakaiban az Amadis-féle lovagrománok, a francia fabliau-k, Ariosto és Tasso regényes művei 's a' német „Lied der Nibelungen”: úgy most az okoskodó román (...) a nemzeti élet, hiedelmek 's intések' tükre és vezére (...) Hány olvas eposzt vagy lyrai költeményt? Ne magyar közönségünket vegyük, mert ez másnak hija miatt mást nem olvas 's talán azért is olly csekély!”²¹

²⁰ GYÖRGY, *i. m.* 53.; WÉBER Antal, *A magyar regény kezdetei*. Bp. 1959. 111.

²¹ Társalkodó 1835. 39.

Több szempontból irányt mutató Lukács Móricz megjegyzése. *Először* is azért, mert előlegezi az 1830-as éveknek egyik legfontosabb magyar irodalomkritikai és -elméleti vitáját, ti. az eposzi és a drámai korról, annak jellegzetességeiről és feltételeiről kialakult polémiát, amelynek résztvevői: Szontágh Gusztáv és Toldy Ferenc egyben a korszak magyar irodalmának mérlegét is megvonták.²² Valójában a fő vitapontok Lukács Móricz e megjegyzésében is föllelhetők, valamint Bajza József idézett értekezésében. *Másodszor* is azért, mert Lukács Móricz természetes gesztussal tárgyalja együtt a világ-irodalom fejlődéséből, korszakváltásából levonható problémákat és tanulságokat, a magyar irodalom és irodalmi élet állapotát, s mindezt műfaji formáció és közönség egymásra hatásának háttérében. A szociológiai szempont jelentkezése az irodalom megítélésében Magyarországon (és általában a kelet-közép-európai irodalmakban) irodalomnak és (politikai jellegű) nemzeti mozgalomnak találkozásával párosult: az egyes korszakok aszerint is megméretnek, miképpen, milyen fokon, azaz mennyi tudatossággal, elkötelezettséggel vállalják a korszerűnek hitt nemzeti eszme hirdetését, szolgálatait, terjesztését. *Harmadszor* is azért, mert az új idők új műfaja megszületését a korszak fejlődéséből, irányából vezeti le vagy magyarázza, és ezáltal az európai irodalmakhoz való felzárkózást műfaji lehetőségek megvalósításával hozza szoros kapcsolatba.

Lukács Móricz megjegyzése (s most tekintsünk el attól, hogy pl. Tassót középkori írónak nevezzi) világirodalmi kitekintésével, irodalom és közönség egymást feltételező hatásmechanizmusával és irodalomnak és nemzeti életnek kölcsönösségével jelzi, milyen követelményeket fog a magyar irodalomkritika az irodalmi alkotások elé állítani. Természetesen nem Lukács Móricz az egyetlen, aki ilyen gondolatokat szólaltat meg, már a Kritikai Lapok, a Tudománytár, a Társalkodó korábbi évfolyamaiban is bőséggel találhatunk ehhez hasonló megjegyzéseket, fejtegetéseket, és lényegében majd ezeket a gondolatokat alaposan kifejtve igyekszik tisztázni Szontágh és Toldy (1836, azaz Jósika Miklós regényírásának tudomásulvétele után) a magyar irodalom lehetséges fejlődési irányait. Lukács azonban azt is nagy erővel emlegeti, hogy a magyar regényfejlődés töredezettsége, hiánya miatt az olvasóközönség nem mondható jelentősnek. Szerinte a magyar olvasók eposzt és lírai költeményeket olvasnak, de azokat is kevesen. S ha Vörösmartyt olvasottságára és inkább írói, mint olvasói népszerűségére gondolunk (s most nem csupán a Zalán futása csekélynél is csekélyebb számú előfizetőire célzunk), Lukács diagnózisát helyesnek vélhetjük. Azt nem tételezzük föl, hogy Lukács és társai ne tudták volna pontosan: hányféle regényszerű alkotás kerül ki a kiadók műhelyéből. Fáy Andrásnak regényétől eltekintve azonban ezek a regényszerű alkotások viszonylag kevés megbecsülésre tettek szert a műveltebb olvasói rétegek előtt. Még a sok vitát kiváltott, a végeredményt tekintve azonban rendkívül hasznos és tanulságos lexikon, a Közhasznú Esmeretek Tára „román” címszava²³ is lényegében A Bélteky házat emeli ki a termésből, és egyebekben meglehetősen tartózkodással szól a magyar nyelvű ún. „regények”-ről. Viszont annál lelkesebb az angol irodalomról írt szócikk, amelyben külön bekezdés illeti Walter Scottot,²⁴ akinek egyébként alaposnak mondható szócikk jut. „Az Angolok egyik legnagyobb költésze” – írja a Scottról szóló kis tanulmány szerzője –, „ezenkívül írt számos románokat, mellyek a közönségesen kedvelt Waverley románnal kezdődnek. Ezeket 1814 óta egész Európa olvassa...” – folytatja.²⁵ A szócikket, mint annyi mást, valószínűleg német forrás nyomán dolgozta föl szerzője. Akkor is fel kell figyelnünk a népszerűség, az olvasottság kategóriájára, mint amelyek értékhordozóként szerepelnek. Így aztán a névtelen szerző szinte büszkélkedik az Ivanhoe magyar fordításával.

A Walter Scottot magasra értékelő szócikk sem vonhatja el azonban figyelmünket attól a ténytől, hogy a „román” főcím után mégsem a Scott-típusú, korszerű történelmi regényt jelöli meg az ismer-

²² Vö. erről: István FRIED, *Anfänge der ungarischen Komparatistik*, in *Ungarn-Jahrbuch* 1986. 29–40.

²³ *Közhasznú Esmeretek Tára a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva*. X. Pesten 1834. 222–224.

²⁴ *I. m. I. Pesten* 1831. 292.

²⁵ *I. m. X. 402–403.*

retlen tanulmányíró követendő például vagy mintául, hanem sokkal inkább Goethe Wilhelm M. amelynek egyébként magyar olvasottsága feltehetőleg messze elmaradt a Walter Scottétól. Már Bajza fejtegetéseiben hangot kapott a gondolat, amely a goethe-i típusú fejlődésregény és a scotti típusú, erőteljesebben nemzeti vonatkozásokkal gazdag történelmi regény összeegyeztetésének lehetőségeit célozta meg, és ezáltal a történelmi események festése mellé a moralitást tette meg követelményül. Valószínűnek tartjuk, hogy a lexikon szócikke és Bajza közös források alapján dolgozott. Lényegesebbnek véljük, hogy az Abafi visszamenőleg igazolni látszik Bajza és a szócikk regény-elképzelését. A Scottra visszautaló mozzanatokat, az írói szemlélet jellegét a kutatás már jórészt feltárta,²⁶ és azt is, hogy Jósika történelmi regénye nem a részleteket tekintve scotti típusú. Azt azonban kevésbé hangsúlyozta a kutatás, hogy a regényben tükröződik az egykorú nemesség önvizsgálata, önszemlélete is, a hasznossá és erkölcsössé váló válás dilemmája és lehetősége. Jókai, akinek első regényolvasmánya szintén Walter Scott volt,²⁷ és akinek élményanyaga, tudása a reformkorból származtatható, az Egy magyar nábob című, kortörténetnek is felfogható regényében pontosan erre az önvizgálatra és önszemléletre utal (Szentirmay gróf sorsában), a nemesség ama törekvésére, hogy önmagát hibáitól megtisztítva, alkalmassá tegye a haza szolgálatára, azaz a nemzeti mozgalom célkitűzéseinek megvalósítására. A goethe-i fejlődésregény ebben a vonatkozásban van jelen az Abafi-ban, és azt minden bizonnyal a szócikk és Bajza József fejtegetése közvetítette, vagy tette Jósika előtt egyértelmű követelménnyé.

1834–35-ből aztán több olyan írást idézhetünk, amely Walter Scott magyar népszerűségének jelzője. Csató Pál a Tudománytárban egy franciából fordított értekezésben írja le az alábbi mondatot: „Walter Scott a 'historia' magas székeig emelé a 'románt'”,²⁸ a Regélő anekdotikus elbeszélésben állítja elének az angol regényírórt.²⁹ Mind sürgetőbben követelik a magyar regényt, és mind inkább lesz nyilvánvaló, hogy a magyar irodalom felzárkózásának nélkülözhetetlen feltétele az igazi magyar regény megszületése.

Petrichevich Horváth Lázár, akinek regényét (*Az elbujdosott*) Vörösmarty bírálta, és aki a bírálatra mit sem hallgatva mégis kiadta regényét (1836-ban), azt hirdette (természetesen később), mintha ő jelölte volna ki Jósika számára a járható utat: Erdély régiségeinek, omladékainak, történeteinek regénybe foglalását, minthogy felismerte benne az elbeszélő tehetséget. Legalább is kételkednünk kell a Honderű szerkesztőjének elbeszélésében, minthogy az ő „tanácsai” szinte kivétel nélkül megjelentek a sajtóban, az írók igényeiben.³⁰ Szalay Lászlónak a Tudományos Gyűjteményben kiadott levélsorozat-bírálata szintén a magyar regény megírását követeli. Előbb Jósika Miklós két röpiratát ismerteti, szerkesztetlenségüket sem tagadja, „és mégis éppen e két munka sokat várat vélem írójától a román körében”. Azért, mert e röpiratokban ott rejlik a lélek ismerője. „Ő az angol románt fogta volt példányául venni – folytatja Szalay –, mint ki közelebről ismeri az angol literatúrát, s ajánlás előttem már ez is. Az angolok emelték ki a románt azon undok egyvelegéből a frivolitásnak és érzelgésnek, melybe azt franciák és németek süllyesztették volt.”³¹

Itt is felmerülhet a kérdés: vajon nem utólag fogalmazta-e Szalay ezeket a sorokat, ti. a Zólyomi és az Abafi megjelenése után? Nem válaszolhatunk határozott igennel vagy nemmel: a IV. levél a friss olvasmányélményt fejezi ki, Scott, Bulwer és Hugo nevét emlegetve a lehetséges minták között.

26 ZSIGMOND FERENC, *Scott és Jósika*. It 1913. 129–142.; SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényírdalmunk a szabadságharcig*. Bp. 1925. 155–162. Az Abafi mottói közül három származik Walter Scott-tól.

27 GYÖRGY, i. m. 481

28 CSATÓ Pál, *Francia költészet a XIX. században*. Tudománytár 1834. I. 89.

29 *Egy nap Scott Walterra*. Regélő 1835. 155–158., 165–167.

30 DÉZSI, i. m.; FERENCZI Zoltán, *Egy elfeledett regényről*. Bp. 1918. Petrichevich Horváth 1843-ban emlékezik Jósika indulására. Az írja, hogy Jósika egy alkalommal meglátogatta, és meg-lepte regényírás közben. Az időpontot 1834-re teszi. Csakhogy Az elbujdosott c. regény már 1833-ban készen volt, és szerzője az 1836-os kiadás számára nem fogadta meg az akadémiai bíráló, Vörösmarty tanácsait. Nem ez a „tévedés” az egyetlen Petrichevich Horváth cikkében. Jósika sosem cáfolta meg az emlékezőt, de sem Emlékirataiban, sem másutt nem is igazolta.

31 SZALAY László, *Jósika Miklós regényei*, in *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841). Vál., szerk., a jegyzeteket írta: JUHÁSZ István. Bp. 1985. II. 54–61.

Az mindenesetre feltűnő, hogy Szalay a „Vázlatok” és „Irányok” szerzőjének pszichológusi voltát emeli ki, mintha már ismerné az Abafi előszavát („Egy lélekrajzot adok itt... lelki erő diadalt nyer, ha tud akarni”).

1835-ből való Czuczor Gergely értekezése a Tudománytárban. Német forrás nyomán vázolja fel az angliai „szellemi mozgás”-t, benne angol irodalomtörténetet. Az angol–magyar kapcsolatok kutatói számára alapvetően fontos lehet ez az értekezés, amelyben Walter Scott méltó helyére kerül. „Mind-ezen különféle karaktereket: régiséget, népszerűséget, scott (!) nemzetiséget feltaláljuk Scott Valternél...” – tolmácsolja német forrását Czuczor. Történelem, népiség–népiesség, skót hazafiság: fordíthatjuk le mai nyelvre a fogalmakat, amelyekkel Scott írói világát jellemzi a cikkező. Regényeiben „természetes festések, régi erkölcsök, eleven tájképek, katonák és parasztok’ karaktervonásai” található. Scott azonban – emígy a summázat – „nem csak régiségbűvár, hanem a’ románnak Shakspearje (!) is”.³²

Czuczor fordításában együtt lehetjük a nemzeti irodalomtörténet kiemelkedő teljesítményének méltatását, jellemzését és a nemzeti irodalom fejlődésének kontextusába helyezését. Scott regényei ezek szerint az angliai szellemi mozgások egyik csúcspontján jelennek meg, mindenképpen a nemzeti irodalom fejlődése egyik szakaszának legfontosabb alkotásaiként. Ama tulajdonságok igazolják a fejtegetőt, amelyek regényi megvalósítását a magyar kritika is kívánta.

Ugyancsak 1835-ben látott napvilágot az Árpádia nevű almanach második kötete.³³ Ebben a már idézett Kemény József visszatért korábbi problémafölvetésére: támadhatna már magyar Scott az erdélyi múlt megörökítésére. Egy barátja – írja Kemény újabb cikkében – kissé kételkedve kérdezte tőle, vajon a szent-léleki várban történt-e olyas valami, „a’ mi egy szerelem’-mesének (Románnak) tárgya lehet”. Kemény Szalárdi János krónikájából idéz, majd okleveleket közöl, s a forrásközlésből egy nagyívű történelmi regényi vázlatra kerekedik ki. Ezt a történelmi regényt azonban nem Jósika Miklós írta meg, hanem Kemény Zsigmond, az *Özvegy és leányában*.³⁴

Lépésről lépésre haladva, fokozatosan jutottunk el az új műfaj halk kívánásától az elméleti stúdiumok fakasztotta jóslásokon át az egészen konkrét igényig, a fordítástól a csupán a scotti módszert adaptáló eredeti műig. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az 1830-as esztendőik irodalmi életében, sőt, Jósika Miklós íróvá érésében más tényezők is szerepet játszottak. Rekonstrukciónk minden adata egykorú újságcikken, levélen, egyszerű dokumentumokon alapult. A fejlődés (ha egyáltalában annak nevezhetjük) azonban sosem ily egyenes vonalú, ily magától értetődő, ennyire lépcsőzetes vagy fokozatos, sosem ennyire kiszámított. Számon kell tartanunk, hogy éppen Erdély küldte Jósika Miklóst és Kemény Zsigmondot a magyar irodalomba, s az 1850-es esztendőikben Jókai Mór is bőségesen mérít erdélyi történetírókból műveihez, s azt is, hogy az erdélyi magyar történelmi regénnyel egy időben született meg az erdélyi német nyelvű történelmi regény is.³⁵ Számon kell tartanunk az írók érdeklődését, tehetségét, műveltségét – és oly magán éleleti mozzanatokat (ezeket Jósika Miklós esetében egy ideig túlhangsúlyozta a kutatás), amelyeket itt nem érintettünk. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hazai történelem a hazai olvasók élménye lett, és ezt az élményt a magyar irodalomban korszerűnek számító műfajban, történelmi regényben akarták viszont látni. E kívánságuk felerősödött a „nyugati” irodalmakra is figyelő magyar irodalmi gondolkodásban.

Amikor az Abafi megjelent, írók és olvasók egyként azt kapták, amire jó ideje vártak. Nem csoda, hogy kalap levéve köszöntötték.³⁶

32 CZUCZOR Gergely, *Szellemi mozgás Angliában 's annak haladása, tekintettel más európai nemzetekre*. Tudománytár 1835. 5. 45–46.

33 KEMÉNY József, *Szent Léleki Vár' további emléke*. Árpádia II. Kassán 1835. 237–253.

34 LOÓSZ István, *Kemény Zsigmond „Özvegy és leánya” című regényének forrásához*. EPhK 1905. 213.; PAPP Ferenc, *Bárá Kemény Zsigmond*. Bp. 1923. II. 258.

35 HAJEK Egon, *Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén*. Bp. 1913.; ROTH Aflréd, *Tanulmányok Roth Dánielről*. Bp. 1913.

36 Dolgozatunkban csak jelezni kívántuk a magyar Walter Scott-recepció irányát. Nem tértünk ki azokra az anekdotikus jellegű beszámolókra, amelyek az általunk tárgyalt időszakban a Hasznos Mulatságok című lapban jelentek meg.

AUX ANTÉCÉDENTS DU ROMAN DE JÓSIKA, INTITULÉ „ABAFI”

C'est en 1836 que Miklós Jósika a fait paraître son roman *Abafi* qui représente une épisode de l'histoire de la Transylvanie à la manière romantique de Walter Scott et qui est en même temps le premier roman historique hongrois proprement dit. Bien que la critique littéraire l'ait salué avec une joie mêlée de surprise, ce genre nouveau se préparait déjà il y a quelque temps dans la pensée critique hongroise et dans les exigences des lecteurs. Il a été précédé non seulement par la traduction hongroise d'Ivanhoe, mais par la prise de position aussi de la théorie de genre hongroise en connexion avec le roman, qui s'efforçait de diriger l'intérêt des écrivains et des lecteurs hongrois d'une part vers le roman historique de type Walter Scott, d'autre part vers le „Bildungsroman” de type Goethe. En substance, la recherche historique cherchait ce même but qui, au cours de ses efforts de découvrir les anciennes forteresses et les anciennes coutumes, faisait des allusions sans cesse aux possibilités d'auteur de roman d'un Walter Scott hongrois. D'ailleurs Walter Scott était très populaire en Hongrie, son nom et l'analyse de ses ouvrages figurent souvent dans les revues aussi. Mais le roman de type Walter Scott n'aurait pas pu stimuler, à lui seul, le renouveau du roman hongrois, si, aux années 1830, l'exigence d'un „examen de soi nobiliaire” n'avait pas mis au premier plan les problèmes du roman d'éducation. Le baron Jósika qui a beaucoup voyagé comme soldat et qui a séjourné pendant longtemps à Vienne aussi, a satisfait aux exigences de ces deux types de roman, et de cette manière, il peut être considéré le créateur du roman hongrois moderne. Ses ouvrages ont été traduits, l'un après l'autre, en allemand, mais un de ses roman a paru en serbe aussi.